

PEDAGOGIKALÍQ TERMINOLOGIYANÍŇ MILLIYLIK, MÁDENIYAT HÁM QÁDIRYATLAR MENEN BAYLANÍSÍ

Dilfuza SULTANOVA,

QQDU doktoranti,

Dilfuza1234@mail.ru,

Annotatsiya. Bul tezistiń maqseti pedagogikalıq terminologiyanıń milliy mádeniyat penen tıǵız baylanıslılıqların tallaw, olardıń qalıplesiwinde milliy qádiriyatlardıń hám folklordıń ornı haqqında ilimiy jantasıwları sáwlelendiriwden ibarat.

Gilt sózler: pedagogika, til, termin, bilimlendiriw, ilim, naqıl, maqal, úzliksiz bilimlendiriw, pedagogikalıq terminoloshiya.

Kirisiw

Pedagogikalıq terminologiya – tildiń belgili bir sociallıq-mádeniy ortalıǵında qalıplesetuǵın quramalı sistemaǵa iye bilim tarawı. Bul pedagogikalıq terminlerdiń milliy mádeniyat penen ózara baylanısı, olardıń qaraqalpaq til mádeniyatındaǵı ornı jáne qalıplesiw dástúrleri tereń sáwlelendiredi. Negizinde pedagogikalıq terminler xalıqtıń tarixiy-mádeniyat miyraslarınan nár aladı. Mısalı, «tárbiya», «úgit-násiyat» sıyaqlı sózler dástúrli milliy tárbiya koncepciyaların súwretleydi. Bular pedagogikalıq processte qollanılıp ǵana qoymay, xalıqtıń mádeniy hám ruxıy baylıqlarınıń aynası bolıp tabıladı. Qaraqalpaq xalqınıń pedagogikalıq kózqarasları uzaq dáwirler boyı xalıq awızeki dóretpelerinde, naqıl-maqallarda, salt-dástúrlerde hám áyyemgi tárbiya principlerinde sáwlelengen. Usı mádeniy dástúrler til arqalı saqlanıp, zaman talabına ılayıq terminler arqalı qalıplesken.

Nátiyje hám kóz-qaraslar

Pedagogikalıq terminologiyada milliy hám universal mazmun hám mániler tıǵız baylanısqa. Mısalı, «oqıwshı» termini qaraqalpaq xalqınıń dástúrli bilim sistemasındaǵı jas áwladqa bolǵan ayrıqsha dıqqatın sáwlelendiredi. Bul termin tillik universal uǵım bolǵanı menen, onıń milliy mazmunı tek qaraqalpaq mádeniyatına tán ózgeshelikler arqalı keńeyedi.

Házirgi globallasıw dáwirinde pedagogikalıq terminler tek milliy mádeniyattı ǵana emes, mádeniyatlar aralıq baylanıslardı da kórsetedi. Qaraqalpaq tili inglis, rus hám basqa tillerden engizilgen terminlerdi qabıllap, olardı milliy sistemaǵa beyimlestiriw arqalı mádeniyatlar aralıq dialogtıń bir bólegi bolıp tabıladı. Bul máseleniń ekinshi teoriyalıq metodologiyalıq tiykarları bar bolıp, olar tómendegilerden ibarat.

1. Terminologiya milliy mádeniy ózgesheliklerdiń kórsetkishi. Pedagogikalıq terminler tek ǵana ilimiy túsiniqlerdi ǵana emes, al sonday-aq milliy bilim beretuǵın dástúrlerdi, tariyxıy tájiriybelerdi de qamtıydı. Xalıq pedagogikası milliy ilimiy pedagogikamızdıń metodologiyalıq tiykarı, rawajlanıw dáregi bolıp xızmet etedi. Xalıq pedagogikası xalıqtıń mın jıllar dawamında toplaǵan ámeliy tálim-tárbiyalıq tájiriybesi, altın ǵáziynesi, pedagogikalıq enciklopediyası. Xalqımızdıń jas áwladtı tárbiyalawdaǵı danıshpanlıq oyları hám ámeliy tájiriybesi milliy dóretpelerde, mısalı, dástanlarda, erteklerde, naqıl-maqallarda, qosıqlarda, úrp-ádetlerde, dástúrlerde, oýınlarda, jumbaqlarda, jańıltıpaslarda, ańız-áńgimelerde, ápsanalarda, ushırma sózlerde, kórkem ónerinde sáwlelengen. Sonday-aq, tariyxıy, mádeniy hám arxeologiyalıq esteliklerinde saqlanǵan (Q.Qosnazarov, A.Pazılov, A.Tilegenov, 2009.). Terminler belgili bir etnomádeniy kontekstte anıq mánige iye bolıp, xalıqtıń pedagogikalıq túsiniqler sistemasın payda etedi.

2. Milliy til menen pedagogikalıq terminologiyanıń óz ara baylanısı. Milliy til óziniń grammatikalıq, leksikalıq jáne semantikalıq qurılımları arqalı pedagogikalıq terminlerdiń qalıplesiwine tikkeley tásir etedi. Ádebiy tildiń rawajlanıwındaǵı

talaplarning ham nizamlilarning kem-kemmen qaliblesiwi ham jetilisiwi natijesinde terminlerdi arawl atama sipatinda tanw ham tanlawdın prinsipleri, terminlerdın jasaliw jolları nizamlılıq retinde tastıyqlandı. Natıyjede hazi gi künde terminler qaraqalpaq tiliniń sózlik quramında ózine tán ayrıqsha ózgeshelik belgilerine iye boldı. Qaraqalpaq tiliniń ózgeshelikleri pedagogikalıq terminlerdın mazmunın ham qollanılıw tiykarın belgilep beredi.

Qaraqalpaq xalqınıń dástúrli bilim beriw sisteması pedagogikalıq terminlerdın qaliblesiwine belgili dárejede tásir etken. Milliy mádeniyat penen tariyxıy jaǵdaylardın tási ri pedagogikalıq uǵımlardı sipatlaw ushın qollanılǵan terminlerdın mazmunı menen formasında óz tanbasın qaldırǵan. Sonlıqtan da, xalıq awızeki dóretpelerin ilimiy jaqtan izertlep, úyreniw, basqa jámiyetlik pánler sıyaqlı pedagogika tariyxın úyreniw ushın da úlken áhmiyetke iye. Ásirese, pedagogika tariyxı, sonıń ishinde xalıq pedagogikasınıń dúziliw tariyxı xalıq dóretiwshiligi menen tiyккеley baylanıslı. Anıǵıraq etip aytqanda xalıq pedagogikasınıń barlıq úyreniw, tárbiyalaw metodları folklor arqalı iske asırıladı (E.Berdimuratov, 1993.).

Mádeniy ózgesheliklerge keletuǵın bolsaq, milliy salt-dástúrler, turmıs-salt qosıqları menen naqıl-maqallar bilim beriw tájiriyesinde ayrıqsha orın iyelegen. Olar oqıtıw dásturinde morallıq baylıqlar menen etikalıq qaǵıydalardı jetkeriwdın quralı sipatında qollanılǵan. Bul boyınsha birqansha ilimiy izertlewler bar, máselen, «Berdaqtıń jámiyetlik pedagogikalıq kózqarasları» (U.Aleuov, 1978.), «Folklor ham qaraqalpaq xalıq pedagogikası» (U.Aleuov, 1972.), «Qaraqalpaq xalıq pedagogikası» (A.Tájimuratov, 1996.) miynetleri usı máselelerge tiyisli.

Qaraqalpaq xalqınıń awızeki dóretpeleriniń tillik ózgeshelikleri pedagogikalıq terminlerge bay mánilik reńk penen millettiń dúnyatanıwın kórsetetuǵın ayrıqsha stil bergen.

Tarixıy tiykarlarǵa toqtalıp ótetuǵın bolsaq, qaraqalpaqlardıń kóshpeli turmıs saltına baylanıslı bilim beriw usılları pedagogikalıq terminlerdın payda bolıwına tásir etken. Máselen, tábiyatqa jaqınlıq, kollektivlik ómir súriwi ham jası úlkenlerdi

húrmetlew dástúri bilim beriw mazmunında óz kórinisin tapqan. Tábiyatqa baylanıslı naqıl-maqallardı analizlep qarağanımızda, bul awızeki xalıq dóretpeleri qaraqalpaq xalqınıń turmıs-tirshiliginen, tábiyatqa degen tereń húrmetinen hám dúnyatanımınan payda bolǵan. Olar jas áwladtı tárbiyalawda áhmiyetli rol atqara otırıp, tábiyat penen úyesimli ómir súriwge, morallıq-etikalıq baylıqlardı túsiniwge hám ómirlik tájiriybeni tereń ańlawǵa úyretedi. Mısalı, «Suw ishken qudıǵına túkirme» (Qaraqalpaq folklorı, 2014.) – tábiyattı qorgaw, oǵan zıyan tiygizbew mánisinde. Onıń inglis tilindegi ekvivalenti: «Don't soil your own nest», qaraqalpaqsha mazmunı «óz uyańdı búldirme» yamasa «Don't bite the hand that feeds you» - «seni asırap otırǵan qoldı tisleme»; «Tábiyat – tirishilik besigi» – tábiyattı saqlawdıń ómir ushın áhmiyetin túsindiriwden ibarat. Inglis tilindegi ekvivalenti: 1. «Mother Nature» - «Ana - tábiyat». 2. «Nature is the source of all life» - «Tábiyat – tirishilik dáregi». 3. «Nature gives and sustains life» - «Tábiyat – jaratıwshı hám ómir dawamshısı»; Miynetkeshlik penen shıdamlılıqqa úyretiwshi: «Bir jıl tut ekken kisi, júz jıl gáwhar teredi» (Qaraqalpaq folklorı, 2015.) – miynettiń áhmiyetliliǵın, nátiyjeli jumısqa qol jetkeriwdi úyretedi. Inglis tilindegi ekvivalenti: «Today's seeds are tomorrow's harvest» - «Búgin tuqım - erteń ónim» mánisinde; «Jawın menen jer kógerer, miynet penen er kógerer» – hár nárseniń óz waqtı bar ekenin, shıdamlılıqtıń áhmiyetin uǵındırıw, tábiyattaǵı qubılıslar menen adam miynetiniń baylanısın túsindiriwge arnalǵan. Inglis tilindegi ekvivalenti: «Hard work transforms a man, just as rain makes the earth flourish» - «Jawın jerdi gúllendirgenindey, miynet insandı rawajlandıradı» mánisinde. Bul maqalda jawınnıń jerdi jasil hám hasıldar etiw procesi ortasında paralelik sáwlelenip, miynet hám háreket insan ushın birdey ózgertiwshi kúshke iye ekenliginen derek beredi. Bunda miynetkeshlik, háreket hám umtılwshańlıq jeke rawajlanıwda ayrıqsha áhmiyetke iye ekenligi atap ótiledi; «Xalıqqa dúzelmegen, qalıpke dúzelmes» – sebep-nátiyje baylanısların túsindiriw. Inglis tilindegi ekvivalenti: «A rolling stone gathers no moss», «Adapt or perish», «When in Rome, do as the Romans do».

Yamasa «One who cannot adapt to society cannot fit into any mold», «If you cannot adjust to people, you cannot adjust to any form or situation» - «Jámiyetke maslasa almaytuğın adam hesh qanday qálipke sıymaydı» yamasa «Eger siz adamlarğa maslasa almasañız, hesh qanday forma yaki jağdayğa maslasa almaysız» mazmunın beredi. Bul maqalda sociallıq maslasıw áhmiyetli ekenligi atap ótıledi. Bul adamlar menen til tabısa alıw hám sociallıq normalardı túsiniw qábileti jeke jetiskenliktiń tiykarı ekenligin kórsetedi. Bul sociallıq kónlikpeler jeke qábiletten áhmiyetlirek ekenligin ańlatadı; «Jürgen – dárya, jatqan – boyra» – tábiyattı úyreniw menen bilim alıwdıń qatar júretuğın kórsetilgen. Inglis tilindegi ekvivalenti: «A traveler is like a river, a lazy person is like a stagnant pond» yamasa «Movement brings life, laziness brings stagnation». Bul maqalda háreket hám iskerlik háreketsizlik hám xoshjaqpaslıq qarama-qarsı qoyılğan. Shaqqan adamdı ağıp turğan dáryağa, xoshjaqpastı bolsa turıp qalğan suwğa uqsatıp metaforadan paydalanğan. Bul ómirde jedel, beyimleskish hám tınımsız alğa umtılıw kerek ekenligin atap ótedi; «Er azıǵı elden, el azıǵı jerden» – qollap-quwatlawshılıq penen birliktiń úlken jetiskenliklerge jetkizetuğın kórsetilgen. Inglis tilindegi ekvivalenti: «A man depends on his nation, and the nation depends on its land» hám «A man is fed by his people, while people are fed by their land». Bul naqıl-maqallar insan menen xalıq, xalıq penen jer arasındaǵı baylanıstı, olardıń bir-birine gárezliligin sáwlelendiredi.

Qaraqalpaq xalqı óziniń kúndelikli turmısında balıqshılıq, qus awlawshılıq, sharwashılıq, diyqanshılıq hám taǵı basqa kásiplerge baylanıslı awızeki ádebiyatında kóp ǵana miyraslar qaldırğan. Xalıq dóretpeleri mazmunı hám tematikası jaǵınan oǵada bay. Bular hárqıylı janrdaǵı folklorlıq baylıǵımız xalıq pedagogikasınıń tiykarın quraydı. Usılardıń tiykarında xalıq pedagogikası ásirler boyı bayıp, xalıqtıń arzıw-tilekleri, talapları kózqarasınan ósip hám rawajlanıp bardı.

Juwmaq

Qaraqalpaq xalıq pedagogikasın Orta Aziya elleri xalıq pedagogikasına salıstırıp qaraǵanda ózine tán milliy xarakterge iye ayırmashılıqları ayqın seziledi.

Bul xalíqtín ekonomikasına, mádeniyatına, milliy ózgesheliklerine hám salt-dástúrlerine qaray tárbiya jumıslarınıń da beyimlegenin ańlatadı. Pedagogikalıq terminologiya milliy mádeniy qubılıs bolıp, ol qaraqalpaq xalqınıń ruxıy mádeniyatı, tariyxıy tájiriybesi jáne til sisteması menen tıgız baylanıslı. Terminler tek ǵana ilimiy túsiniklerdi emes, al sonday-aq milliy mádeniy ózgesheliklerdi de óz ishine qamtıydı. Al, milliy mádeniyatqa tiykarlangan pedagogikalıq terminologiya sol xalíqtín tilinde bilimlendiriw sistemasınıń mazmunı menen universal ózgesheligin biriktiretuǵın áhmiyetli taraw bolıp tabıladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar dizimi:

- Aleuov, U. (1972). Folklor hám qaraqalpaq xalıq pedagogikası. Ámiwdárya jurnalı, (6).
- Berdimuratov, E., & Qutlımuratov, B. (1993). Mektep turmısına baylanıslı terminlerdiń orıssha-qaraqalpaqsha qısqasha sózligi. Nókis: BILIM.
- Orınbaev, J., & Aleuov, U. (1978). Berdaqtıń jámiyetlik pedagogikalıq kózqarasları. Nókis: Qaraqalpaqstan.
- Qaraqalpaq folklorı. (2014). 67–76-tomlar. Nókis: Ilim.
- Qaraqalpaq folklorı. (2015). 88–100-tomlar. Nókis: Ilim.
- Qosnazarov, Q., Pazılov, A., & Tilegenov, A. (2009). Pedagogika. Nókis: BILIM.
- Tájimuratov, Á. (1996). Qaraqalpaq xalıq pedagogikası. Nókis: Bilim.

PEDAGOGIK TERMINOLOGIYANING MILLAT, MADANIYAT VA QADRIYATLAR BILAN ALOQASI

Annotatsiya. Ushbu tezisning maqsadi pedagogik terminologiyaning milliy madaniyat bilan uzviy bog'liqliklarini tahlil qilish, ularning shakllanishida milliy

qádiryatlarning va folklorning oʻrni haqida ilmiy yondashuvlarni aks ettirishdan iborat.

Kalit soʻzlar: pedagogika, til, termin, talim, ilm, maqol, uzviy talim, pedagogik terminoloshiya

THE RELATIONSHIP OF PEDAGOGICAL TERMINOLOGY WITH NATIONALITY, CULTURE, AND VALUES

Abstract. The purpose of this thesis is to analyze the inextricable link between pedagogical terminology and national culture and to reflect scientific approaches to the role of national values and folklore in their formation.

Keywords: pedagogy, language, term, education, science, proverb, holistic education, pedagogical terminology

ВЗАИМОСВЯЗЬ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ С НАЦИОНАЛЬНОСТЬЮ, КУЛЬТУРОЙ И ЦЕННОСТЯМИ

Аннотация. Цель данной тезисе — проанализировать неразрывную связь педагогической терминологии с национальной культурой, отразить научные подходы к роли национальных ценностей и фольклора в их формировании.

Ключевые слова: педагогика, язык, термин, образование, наука, пословица, целостное образование, педагогическая терминология